

275 miljoen extra voor monumenten

Absoluut minimum en te weinig voor de kerken

Lydia Lansink* Na lange, magere jaren kreeg de monumentenzorg eind vorig jaar wat ze steeds stelliger vraagt: meer geld, zij het eenmalig. Lydia Lansink kent veel, zo niet alle monumentenorganisaties van binnenuit en onlangs werd ze benoemd in de Raad voor Cultuur. In haar state of the art schetst ze de toestand van de organisaties en het beleid voor de 80.000 monumenten, waaronder de kerken.

Woensdag 6 december 1995 zal de geschiedenis ingaan als een gedenkwaardige dag voor de Nederlandse monumentenzorg. Staatssecretaris Nuis van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen presenteerde in de dorpskerk van Abcoude zijn *Werkplan 'Op de bres'*. De keuze van de datum was niet toevallig. Het belangrijkste nieuws in het plan, anderhalve week eerder aangeboden aan de voorzitter van de Tweede Kamer, was namelijk het besluit van het kabinet een eenmalig extra bedrag uit de algemene middelen ter hoogte van 275 miljoen beschikbaar te stellen voor de monumentenzorg. 'Aad Nuis, de man van 275 miljoen, heeft 't hem geflikt,' schreef *De Gooi- en Eemlander* (Bouwmans, 1995). Werden de reacties van de voor commentaar uitgenodigde monumentenzorgers gekenmerkt door een diepe dankbaarheid voor deze toch niet kinderachtige geste? Gelukkig niet. Terecht werd geconstateerd dat het geld bij lange na niet genoeg is om de bestaande

restauratieachterstand weg te werken en dat er geen garantie is voor structurele bijdragen die het volledige Nederlandse monumentenbestand veilig stellen. Dat de bijeenkomst in een kerk plaatsvond gaf velen te denken. Kerken, het kan niet genoeg worden benadrukt, moeten als specifieke cultuuruitingen worden beschouwd en spelen bovendien meestal een belangrijke rol in het beeld van stad, dorp en landschap. Helaas vormen zij ook de meest kwetsbare categorie monumenten, met weinig of geen perspectief op een rendabele exploitatie. Het wekte dan ook verbazing dat in de voorgestelde nieuwe financieringssysteem juist de kerken erop achteruitgaan.

Neerwaartse spiraal

Nederland heeft 43.000 rijksmonumenten die dateren van vóór 1850 en voorts ongeveer 320 stads- en dorpsgezichten die beschermd zijn krachtens de Monumentenwet 1988. Bovendien is inmiddels een groot aantal voorbeelden van

jongere bouwkunst, uit de periode 1850-1940, op de monumentenlijst geplaatst. Het aantal neemt in potentie voortdurend toe, omdat de wettelijk vastgestelde minimale leeftijdsgrens van vijftig jaar - men gaat ervan uit dat pas na die tijd voldoende afstand is ontstaan om een object op zijn merites te kunnen beoordelen - ieder jaar opschuift. Tegen het einde van deze eeuw moet een grootscheepse landelijke operatie gericht op het inventariseren, selecteren en registreren van jonge monumenten zijn afgerond.¹ Naar verwachting zal Nederland dan een kleine 60.000 rijksmonumenten tellen. Daarnaast zijn er nog ongeveer 25.000 gemeentelijke monumenten en zo'n 1000 door provincies beschermde objecten (Buitendijk, 1993). In dit kader gaat het alleen over rijksmonumenten, objecten die door de minister van OCenW, al dan niet op verzoek van belanghebbenden - de eigenaar of gebruiker, de gemeente of de provincie dan wel een organisatie die zich het behoud van gebouwd cultureel erfgoed statutair ten doel stelt - zijn aangewezen voor bescherming.

De bijdragen die het rijk over heeft voor de instandhouding van het gebouwde culturele erfgoed hebben geen gelijke tred gehouden met de groei van het monumentenbestand, integendeel. Op geen enkele sector binnen het cultuurbeleid is zo sterk bezuinigd als op de monumentenzorg. In 1976 bedroegen de investeringen in de restauratie van rijksmonumenten nog 1,2 miljard, waarvan de helft voor rekening kwam van de overheid. In 1990 waren de overheidsbijdragen gezakt tot driehonderd miljoen en sindsdien is het budget teruggebracht tot vijftien miljoen in 1994. Op dit moment resteert ongeveer vijftientacht miljoen. In verband met de 'afbouw' van het stadsvernieuwingsfonds, dat in 2005 een zachte dood moet sterven (al schijnt staatssecretaris Tommel van Vrom daar tegenwoordig anders over te denken), is door

het vorige kabinet in één klap zesentwintig miljoen 'voeding' van het ministerie van WVC, bestemd voor cultuurgoed (dat werd geacht voortaan 'ingedaald' te zijn) aan het fonds onttrokken. Lang, te lang, reageerden de eigenaren en beheerders van monumenten gelaten. Restauraties werden uitgesteld, onderhoud raakte in het slop.

Pas in 1992, toen minister d'Ancona in de *Nota Cultuurbeleid 1993-1996*, aankondigde structureel 6 procent te gaan bezuinigen op het restauratiebudget, werd het iedereen te gortig en sloegen de grote organisaties - het Nationaal Contact Monumenten (NCM), het Nationaal Restauratiefonds (NRF), het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) - de handen ineen. Tal van andere organen, ook op het gebied van economische ontwikkelingen, de aannemerij en het toerisme, alsmede de pers, werden bij de zaak betrokken. De monumentensector, die voorheen niet uitblonk door daadkracht en saamhorigheid, bleek in staat gemeenschappelijke activiteiten te organiseren, zoals het congres *Spaar me voor de toekomst*, op 27 mei 1992 in Den Haag. Op 4 juni 1992 werd, tijdens de hoorzitting van de Tweede Kamer over het cultuurbeleid, in honderden kerken letterlijk en figuurlijk de noodklok geluid. Dat hielp in zoverre dat alle politieke partijen hun grote bezorgdheid uitten over de financiële situatie van de monumentenzorg; een kamermeerderheid om een eind te maken aan de bezuinigingen was echter niet te vinden. De neerwaartse spiraal leek niet te stuiten.

Naar aanleiding van de kennelijke 'maatschappelijke onrust' die deed vermoeden dat er 'een kritische grens' was overschreden, aanvaardde de minister d'Ancona 'graag en met enige opluchting' de uitdaging een strategisch plan voor de monumentenzorg tot ontwikkeling te brengen (Ministerie van WVC, 1994, 3). Op uitdrukkelijk verzoek van alle kamerfracties

gaf zij allereerst opdracht een onderzoek in te stellen naar de fysieke conditie van de Nederlandse monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten. In december 1993 lagen de feiten op tafel en de bewindsvrouw moest toegeven dat ze er niet om logen. (Buitendijk, 1993; Ministerie van WVC, 1994, 3) Zestig procent van het monumentenbestand verkeerde weliswaar in goede staat, maar van de overige 40 procent was komen vast te staan dat sprake was van een matige tot slechte toestand.

Van een strategisch plan naar een deltaplan

In april 1994, nog net voor de verkiezingen, was het klaar, het *Strategisch plan monumentenzorg*, met als titel *Monumenten goed gefundeerd*. Het bevatte een reeks elementen, waarvan met nadruk werd gezegd dat ze slechts in onderlinge samenhang bezien mochten worden. Voorop stond een aanzienlijke verruiming van het restauratiebudget. Verder werd onder meer voorgesteld de subsidies over de hele linie te verlagen met 10 procent, het onderhoudsbudget te verdubbelen, het aantal monumenten per gemeente niet meer als uitgangspunt te nemen bij de toekenning van middelen, maar de reële restauratiebehoefte, het inbouwen van positieve en negatieve sancties en een extra stimulans voor gebiedsgewijze zorg. Ronduit baanbrekend was de concrete aanbeveling gedurende een periode van tien jaar de hele restauratieachterstand weg te werken, een inhaaloperatie waarmee een extra investering van in totaal 1,4 miljard gemoeid zou zijn en op jaarbasis, vanaf 1995, een bedrag van 129 miljoen, oplopend tot 146 miljoen na 2000. Tegenover dit enorme beslag op de rijksmiddelen zouden in 2005 grote voordelen staan: niet alleen een piekfijn gerestaureerd en economisch gezond monumentenbestand, maar ook een aanzienlijke verlichting voor het ministerie van (toen nog) WVC, dat zou kunnen

volstaan met een jaarlijkse bijdrage van ongeveer veertig miljoen voor moeilijk te exploiteren objecten als kerken, kastelen en molens. Het Nationaal Restauratiefonds, een stichting die als geldloket voor de overheid fungeert en beschikt over een aanzienlijke financiële buffer in de vorm van een *revolving fund*, zou, met het rijk als borg, de subsidie- en financieringsproblematiek van de overige categorieën monumenten op eigen kracht kunnen behartigen.

Zeer interessant - en, naar zal blijken, van groot belang voor de receptie en de levenskansen van het plan - was de paragraaf 'Werkgelegenheid en andere economische effecten'. Eindelijk werd nu eens niet alleen uitgerekend wat het allemaal zou kosten, maar werd, op basis van onder meer onderzoek door de Nationale Investeringsbank (NIB consult), produktiestatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het rapport *Ondernemen in toerisme* van het ministerie van Economische Zaken en sonderingen bij bouwbedrijven, een prognose gegeven van de verschillende positieve economische en maatschappelijke effecten van de inhaaloperatie. Er zouden 2400 à 3000 mensjaren aan werk - door het ambachtelijke karakter uiterst zinvol en aantrekkelijk werk - worden gecreëerd. Ook het cultuurhistorisch toerisme en de werkgelegenheid in deze sector zouden een stimulans krijgen. Dankzij de inkomsten uit extra loonbelasting en btw lag voor de schatkist een hoog rendement in het verschiet. Op iedere geïnvesteerde gulden, zou, nog steeds volgens het *Strategisch plan*, zestig à vijfenzestig cent worden terugverdiend. Uit andere, indirecte rekenmodellen is inmiddels naar voren gekomen dat de inkomsten de uitgaven zelfs, met acht tot ruim twintig cent per gulden, overtreffen. Al dat gereken - *Rekenen met monumenten, Verder rekenen met monumenten, Restaureren loont, Restaureren loont...inderdaad!*

- doet misschien wat komisch aan, maar heeft uiteindelijk wel gewerkt (Nederlands Architectuurinstituut, 1994-1995, 165-168).² De gulden zou, zij het veel later en niet voor het volle traject, gaan rollen.

De auto zonder motor

Tijdens de periode van de kabinetsformatie zaten de monumentenorganisaties bepaald niet stil. De informateurs Van Aardenne, Vis en De Vries ontvingen in mei 1994 een stapel brieven waarin hun met klem werd verzocht de aanbevelingen in het *Strategisch plan* te betrekken bij de gesprekken over de vorming van een nieuw kabinet. Op 9 oktober 1993 had Aad Nuis, toen nog als fractiewoordvoerder van d66 en voorzitter van de Tweede-Kamercommissie voor kunst en cultuur, tijdens de algemene ledenvergadering van de Vereniging Kunsten '92, de culturele paragraaf in het verkiezingsprogramma van zijn partij gepresenteerd. Daarin werd, wat de monumenten betreft, gesteld dat de decentralisatie van de monumentenzorg (geregeld in de Monumentenwet 1988) op zichzelf juist was, maar dat het totaal beschikbare budget te laag moest worden geacht en dat ook op rijksniveau een extra impuls nodig was. De monumenten vormden immers 'een enorm kapitaal voor het land'.

Het *Strategisch plan* speelde geen cruciale rol bij de samenstelling van het kabinet-Kok, maar de *Regeringsverklaring*, afgelegd op 31 augustus 1994, bevatte, naast tal van aanknopingspunten voor het leggen van verbanden tussen monumentenzorg en onder meer werkgelegenheid, infrastructuur en de kwaliteit van de steden en de gebouwde omgeving in het algemeen, op pagina 29, een ferme uitspraak: 'De regering heeft het voornemen het succes van het Deltaplan Cultuurbehoud voort te zetten en daaraan een vervolg te geven voor het onroerend erfgoed, in

het bijzonder de monumentenzorg.' Als dit kabinet werkelijk zegt wat het doet en doet wat het zegt en 'werk, werk en nog eens werk' zo hoog in het vaandel draagt, gaan we de goede kant op, dachten de monumentenzorgers stilletjes.

Op de algemene ledenvergadering van Kunsten '92 van 26 november 1994 voerde Aad Nuis wederom het woord, nu als staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Met het *Strategisch plan* zat hij duidelijk een beetje in zijn maag. Het was hem, als onderdeel van het legaat-d'Ancona, aangereikt, echter zonder standpunt van het vorige kabinet en zonder financiële onderbouwing, een 'auto zonder motor'. Een integrale uitvoering binnen de gestelde termijn achtte hij vooralsnog niet haalbaar. Een alarmerende brief van de zesendertig gemeenten met de meeste monumenten had geen concreet resultaat. Voorlopig zou de monumentenzorg het moeten doen met vijf miljoen OCenW-geld voor 1995, in feite niet meer dan een inflatiecorrectie, afgedwongen door een motie van PvdA-kamerlid Jeltje van Nieuwenhoven. Opmerkelijk was wel dat bij de behandeling van deze motie de Tweede Kamer zich zeer positief opstelde en ook begrip aan de dag legde voor het feit dat de redding van de Nederlandse monumenten niet uitsluitend uit de cultuurbegroting kon en mocht worden betaald. De in het *Strategisch plan* geschetste positieve macro-economische effecten wezen overtuigend in de richting van een autonome, interdepartementale financierings-systeem.

Klokgelui

Gedurende het jaar 1995 gebeurde er ogenschijnlijk niet veel. Was het dan toch een nadeel dat Nuis 'maar' staatssecretaris was, geen deel uitmaakte van de ministerraad en bovendien bekend stond als een vriendelijke romanticus, zodat zijn 'zachte drang' en 'stille

diplomatie' te weinig gewicht in de schaal legden? De pers was inmiddels geïnteresseerd geraakt in de zaak. Logisch: aan de ene kant staat 40 procent van onze monumenten te verkommeren, aan de andere kant levert restauratie alleen maar voordelen op in de vorm van werkgelegenheid en geld. *NRC Handelsblad* had al ter gelegenheid van de Open Monumentendag 1994 in het redactioneel commentaar (met de pakkende titel 'Cri du monument') het kabinet-Kok opgeroepen het *Strategisch plan* 'ongegeneerd te omhelzen'. Een greep uit de krantekoppen: 'Kritiek op Nuis monumentenzorg' (naar aanleiding van een toespraak van de voorzitter van het NCM, Han Lammers), 'Geen extra geld voor monumenten' (het kabinet heeft zich uitgesproken tegen een structurele bijdrage, maar wijst op de mogelijkheid dat monumentenzorg zal profiteren van de meevallers in de rijksuitgaven, de 'onderuitputting')³, 'Nuis wil noodfonds voor monumentenzorg' en 'Restauratie basiliek in gevaar'.

De basiliek in kwestie is de vijftiende-eeuwse Sint-Willibrordus in Hulst, een belangrijk voorbeeld van Scheldegotiek, maar zodanig in verval dat losgeraakt gesteente met netten moet worden opgevangen. En zo staan op de lijst 'krepeergevallen' van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg nog meer dan dertig waardevolle maar in zorgwekkende staat verkerende, veelal in groen dan wel oranje gaas gehulde objecten, waaronder het stadhuis in Gouda, de hervormde kerk in Dronrijp, de Grote Kerk in Breda, de twaalfde-eeuwse kerk in Britswerd, de romaanse kerk in Deinum, het zeventiende-eeuwse Huis De Voorst in Eefde, de twaalfde-eeuwse toren in Valburg, de zeventiende-eeuwse ridderhofstad in Amerongen en de negentiende-eeuwse Nicolaaskerk in Amsterdam.

Ter gelegenheid van de Open Monumentendagen, 8 en 9 september 1995, waar-

schuwde de voorzitter van de Stichting Nationaal Restauratiefonds, Pieter van Vollenhoven: 'Als de paarse coalitie geen maatregelen neemt, staan ons akelige dingen te wachten.' Namelijk het onherroepelijke verlies van 40 procent van het gebouwde culturele erfgoed. Het Amsterdamse Bureau Monumentenzorg organiseerde, onder verwijzing naar de ruim 250 panden die in de hoofdstad staan te verpieteren (en soms al zo lang worden gestut en gestempeld dat de stutten moeten worden vernieuwd!) een prentbriefkaartenactie. 'Geachte heer Nuis, wat wilt u nog meer, waar wacht u nog op?' was de boodschap.

Op 1 november 1995 was de cultuurbegroting 1996 aan de orde in de Tweede Kamer. De staatssecretaris had andermaal vijf miljoen extra cultuurgeld voor de monumenten op zak, te besteden in 1996, maar kon verder slechts hopen dat de beoogde honderden miljoenen uit de onderuitputting ook inderdaad beschikbaar zouden komen. 'Een fata morgana, dus,' verzuchtte het CDA-kamerlid Beinema. Wat niemand eigenlijk meer had durven hopen gebeurde toch. Op 24 november 1995 maakte premier Kok tijdens zijn wekelijkse persconferentie bekend dat de monumentenzorg voor de periode 1997-2000 kon rekenen op 275 miljoen extra, dus per jaar een bedrag van vijftig à zestig miljoen. 1996 zou fungeren als een overgangsjaar, waarin, met een budget van ongeveer vijftwintig miljoen, alvast de meest schrijnende gevallen - het stadhuis in Gouda, de Grote Kerk in Breda, de basiliek in Hulst, de hervormde kerk in Dronrijp - onder handen konden worden genomen.

Op de bres

Aan het kabinetsbesluit lag 'Op de bres': *werkplan monumentenzorg* ten grondslag, op de bewuste vierentwintigste november door de Staatssecretaris aangeboden aan de Tweede Kamer. Daarin is sprake van een eenmalige

dotatie, hoewel even verder wordt opgemerkt: 'In de onderzoeken is een restauratiebehoefte geconstateerd van een kleine 4 miljard. Ik ga ervan uit dat deze achterstand in 15 jaar moet worden ingelopen om onherstelbaar verval te voorkomen. Uiteraard zullen de komende jaren de meest urgente gevallen moeten worden gerestaureerd.' Verder is het niet de bedoeling de Monumentenwet te wijzigen, maar zullen de diverse veranderingen in de financieringssystematiek worden neergelegd in algemene maatregelen van bestuur. Een aantal elementen was al in eerdere nota's, met name in het *Strategisch plan*, voorgesteld, andere zijn nieuw. Voorheen gold als richtlijn voor de toekenning van gelden het aantal monumenten per gemeente. Het gevolg was dat in de ene gemeente geld onbenut bleef, terwijl in de andere plaats, met maar een paar monumenten, men nooit aan restaureren toekwam. In het vervolg, dat wil zeggen met ingang van 1997, is de restauratiebehoefte, uitgedrukt in een programma voor vier jaar, maatgevend. Opvallend is de verruimde taak van de provincies. Deze gaan het rijk bindend adviseren over de volgorde waarin kleinere gemeenten hun restauratieprogramma's mogen uitvoeren. Het voordeel is dat budgetten kunnen worden gebundeld en daar ingezet waar ze het meest nodig zijn.

Zoals eerder geopperd in het *Strategisch plan*, wordt het subsidiepercentage over de hele linie verlaagd met 10 procent. In het Besluit Rijkssubsidiëring Restauratie Monumenten (BRRM), ingegaan op 1 januari 1991, waren - kort samengevat - de volgende percentages subsidie in de (subsidiabele) restauratiekosten vastgelegd: 50 procent voor kerkelijke monumenten en molens, 50 procent voor objecten waarvan de eigenaar een binnen het rijk gevestigde privaatrechtelijke rechtspersoon is die zonder winstoogmerk de instandhouding van één of meer monumenten

ten doel heeft en 30 procent voor alle andere monumenten. De aangekondigde verlaging is, volgens de staatssecretaris, minder rampzalig dan hij lijkt. Anders dan voorheen het geval was, komt het geld uit de extra middelen direct vrij, zodat een dure voorfinanciering niet nodig is. Bovendien biedt het Nationaal Restauratiefonds, daartoe in staat gesteld door een zogenaamde achterborg (een garantie) van het rijk, niet alleen de mogelijkheid tot financiering van subsidiabele kosten, maar ook van het niet-vergoede deel en zelfs kosten die, in het kader van monumentenzorg, niet voor subsidie in aanmerking komen. In het nieuwe systeem ontvangen eigenaren van woonhuismonumenten 20 procent van de subsidiabele restauratiekosten *à fonds perdu* en kunnen zij een lage-rentehypotheek afsluiten voor 30 procent van de subsidiabele kosten. Daarnaast komen zij in principe in aanmerking voor fiscale aftrek.

Het gevaar bestaat dat 10 procent minder subsidie fataal is voor de 'moeilijke' monumenten, kerken in eigendom van niet al te draagkrachtige en bovendien niet belastingplichtige stichtingen en verenigingen. Weliswaar behoort een lening ter financiering van niet-gesubsidieerde restauratiekosten nu tot de mogelijkheden, maar vaak kan men zich geen rentelasten, hoe laag ook, veroorloven, temeer daar er niets fiscaal te verrekenen valt. Als het met kunst en vliegwerk toch tot een restauratie komt, is de kans groot dat er rigoureuus wordt bezuinigd, met rampzalige gevolgen voor de kwaliteit en het gebruik van het monument. Niet zelden speelt bijvoorbeeld een iets te scherp geprijsde vloerverwarming de kerk nog jaren parten alvorens toch tot een dure vervanging wordt overgegaan.

Ook op het gebied van de onderhoudssubsidie dreigen in deze hoek, bij de kerken, klappen te vallen. In het *Werkplan* wordt, als onderdeel van

de totale dotatie, 7,5 miljoen extra uitgetrokken voor onderhoud aan kerken, molens, boerderijen en kastelen en wordt het subsidiepercentage vastgesteld op 50 procent. Dat betekent voor alle categorieën een verhoging met 10 procent, behalve voor de kerken. Die gaan er, in de meeste gevallen, eenzelfde percentage op achteruit. In het Besluit Rijkssubsidiëring Onderhoud Monumenten (Brom) is een speciaal hoofdstuk opgenomen voor de kerken. Gedurende tien jaar kan 60 procent subsidie worden verleend, mits er sprake is van een goedgekeurd onderhoudsplan en de eigenaar aannemelijk kan maken dat hij zelf de overige 40 procent kan opbrengen. Dit privilege is in het nieuwe systeem dus van de baan, wat niet verstandig lijkt. Immers, kerken zijn doorgaans groot en leeg en brengen weinig op. Onderhoudskosten zijn gebaseerd op kubieke meters, terwijl het rendement samenhangt met het aantal vierkante meters. Daar komt nog bij dat bovengenoemde, uitstekende regeling aan haar eigen succes ten onder is gegaan. De pot is leeg en veel kerken hebben al herhaaldelijk nul op het rekest gekregen. Onderhoud, door de Staatssecretaris expliciet van groot belang geacht, wordt uitgesteld, kerken sukkelen van de ene restauratie naar de andere en dat is een slechte zaak, zowel in financieel als in cultuurhistorisch opzicht. Niet alleen worden de maatregelen, als het eindelijk zo ver is, onevenredig duur, maar ook zijn in de tussentijd onnodig veel originele onderdelen verloren gegaan. Een onverantwoorde ontwikkeling, aangezien monumentenzorg gericht behoort te zijn op *authentiek* gebouwd cultureel erfgoed.

De kwestie van de authenticiteit werd in 1993 door Roelof van Gelder en Geert Mak (1993, 1 en 3) kernachtig afgedaan met 'Nederland wordt vervalst... We laten verkommeren wat authentiek is en zijn tegelijkertijd bereid te investeren in wat per definitie onecht is'. Dat

laatste had betrekking op de talloze flauwekulrestauraties waarbij met rijkssubsidie monumenten worden gesloopt en vervolgens gereconstrueerd, splinternieuwe appartementen en hotels achter oude geveltjes worden gebouwd of panden in een 'oude luister' worden hersteld die ze nooit hebben bezeten.⁴ De kerken dreigen in de nieuwe systematiek het kind van de rekening te worden, temeer daar is aangekondigd dat de drempel om onderhoudssubsidie te krijgen met een nog onbekend bedrag zal worden verhoogd.

Een absoluut minimum

Terug naar de dorpskerk in Abcoude, waar Aad Nuis die zesde december op de hem eigen, onnavolgbare wijze zijn positie beschreef als staatssecretaris belast met de verantwoordelijkheid voor monumentenzorg. Letterlijk zei hij: 'Vanaf het moment van mijn aantreden heb ik mij gevangen gevoeld in een overdreven lang aangehouden *tableau vivant*, waarin u, monumentenzorgers van Nederland, in een kring om mij heen stond en mij doordringend aankeek. Wijzend op een groot gat waaruit alleen het zachte knisperen van het verval opsteeg. Terwijl ik verstard was in een pose waarin de hand weliswaar richting binnenzak wees, maar daar maar niet aankwam.'

Over het algemeen werd er beleefd waardering uitgesproken voor het kabinetsbesluit, niet in de laatste plaats voor het aandeel daarin van minister Zalm van Financiën. Maar tussen de improvisaties op de thema's 'noodklok' en 'klokgelui', de talloze toespelingen op de verjaardag van de Goedheiligman en het nodige gepantser en geruggegraat door, werden veel kritische geluiden en twijfel verwoord. Met name de representanten van het NCM en het IPO, E.R. van Brederode en F.G. van Diepen-Oost, benadrukten dat 275 miljoen extra voldoende

was om een goede start te maken met de uitvoering van het *Strategisch plan*, maar dat er toch sprake was van een 'absoluut minimum'. Slechts één vijfde van de restauratie-achterstand kon worden ingelopen. De uitvoering van het programma zou worden vertraagd van tien naar vijftien jaar en het voortbestaan van het grootste deel van de bedreigde monumenten was nog allerminst gegarandeerd. Verder verval en vervolgschade zouden onvermijdelijk zijn. Beiden achtten ook het korten op de subsidies voor kerken onbegrijpelijk.

De aloude competentiestrijd tussen de gemeenten en de provincies trad weer voor het voetlicht. Wat betreft het doel en de middelen waren de twee partijen het roerend eens, maar over de machtsverhouding is het laatste woord nog niet gezegd. Spannend waren de reacties van de VNG en het IPO op de voorgestelde taakverdeling tussen gemeenten en provincies, die, zoals hiervoor vermeld, neerkomt op een zwaardere verantwoordelijkheid voor de provincies; zij krijgen een cruciale rol toebedeeld bij het verdelen van de subsidies over de kleinere gemeenten. J.A.F.A. Timmermans van de VNG: 'De integrale gemeentelijke aanpak is de meest effectieve aanpak,' en 'De inbreng van de provincies dient in deze benadering veeleer facilitair en ondersteunend te zijn en zeker niet sturend'. Mevrouw Van Diepen: 'Het IPO is verheugd dat de rol van provincies als gebiedsgericht regisseur wordt erkend, maar ook teleurgesteld als voorgesteld wordt dat deze afweging alleen voor de kleinere monumentengemeente wordt gemaakt'. Een huivering voer door de dorpskerk.

Het is een feit dat de decentralisatie van de monumentenzorg niet heeft geleid tot een landelijk uniforme uitvoering van de Monumentenwet, waaronder het *nationale* gebouwde culturele erfgoed valt. Veel grote gemeenten hebben gelukkig de goede gewoonte ontwikkeld eerst het hele bestand aan

potentiële monumenten te inventariseren alvorens, op grond van een zorgvuldige afweging, een keuze te maken, bij een voordracht in het kader van de rijkslijst uiterst selectief te werk te gaan en voor de overige, van lokaal belang geachte objecten de gemeentelijke lijst open te stellen. Een dergelijke aanpak veronderstelt een goed ambtelijk apparaat en financiële armslag. In veel kleine gemeenten komt het selecteren van waardevolle panden neer op 'postzegels verzamelen'. Karikaturaal gesproken fietsen de burgemeester en de hoofdonderwijzer door het dorp en vellen zij, niet gehinderd door een overmaat aan kunsthistorische en bouwhistorische kennis, hun oordeel.

Het geschetste ad-hocbeleid is niet van toepassing op de inventarisatie, selectie en registratie van jongere monumenten. Deze operatie berust, een aantal grote gemeenten daargelaten, bij de provincies en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, zodat uniformiteit en rechtsgelijkheid in die context in ieder geval ter discussie staan en worden getoetst. Als voorwaarde voor een eigen, door het rijk in de vorm van subsidiëring erkend monumentenbeleid, is in de Monumentenwet 1988 gesteld een plaatselijke monumentenverordening, waarin ten minste de instelling van een monumentencommissie is geregeld. Uitvoering en handhaving van het monumentenbeleid (beoordeling van restauratieplannen en de controle op een correcte uitvoering) belanden in kleine gemeenten bij wethouders, raadsleden en ambtenaren die er nog wel wat bij kunnen hebben en monumentenzorg, in het gunstigste geval, beschouwen als een *upgrading* van hun portefeuille. Op rijks- en provinciaal niveau en in grote plaatsen is onafhankelijkheid van de commissieleden een voorwaarde om belangenverstrengeling te voorkomen. In kleine gemeenten is het verschil tussen een monumentencommissie (artikel 15

Monumentenwet 1988) en een gemeenteraadscommissie (een commissie van bijstand) dikwijls onbekend. Daar bestaat de monumentencommissie uit de burgemeester, een paar raadsleden en hoogstens nog de voorzitter van de plaatselijke oudheidkundige vereniging, zodat het gezelschap advies uitbrengt aan zichzelf. Nu de gemeenten weer in staat worden gesteld een verantwoord monumentenbeleid te voeren, verdient het aanbeveling een bepaling op te stellen omtrent de onafhankelijkheid van de leden van monumentencommissies.

Monumenten breed bekeken: een stuk met visie

Niet alleen het *Werkplan* werd op 6 december gepresenteerd, maar ook een document van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg dat er al een tijdje lag, maar zonder het bijbehorende geld wat ongeloofwaardig zou zijn overgekomen: de beleidsnota *Monumenten breed bekeken: monumentenzorg op weg naar 2000*. 'Het is een stuk met visie,' zei staatssecretaris Nuis en daarin kon hij wel eens gelijk hebben. Respect voor monumenten, niet meer zozeer beschouwd als geldverslindende lastpakken, maar als erfgoed dat zich 'heel nadrukkelijk en zelfverzekerd' doet gelden, 'in en naar de ruimtelijke omgeving om daar kwaliteit en identiteit te bevorderen' is volop aanwezig. De historie wordt beschouwd als een belangrijke inspiratiebron voor nieuwe uitingen van cultuur, participanten moeten worden gerekruteerd die een gewetensvol cultureel bewustzijn met elkaar gemeen hebben en gezamenlijk 'de onweersaanbare samenzwering' in stand houden, die de monumenten van geschiedenis en kunst voor de toekomst veilig stelt. Dat is toch andere taal dan bijvoorbeeld in 1989 te beluisteren viel, in een rapport van het Nederlands Economisch Instituut, in opdracht van WVC: 'Regulerend optreden vanuit een oogpunt van

monumentenzorg is van groot belang, maar dit mag niet leiden tot het frustreren van initiatieven en wensen vanuit de marktsector en particulieren.'⁵

De ambitie van de nota is een antwoord te geven op de wens tot handhaving en versterking van de culturele identiteit en kwaliteit van de immer dynamische leefomgeving. Drie uitgangspunten staan daarbij voorop: een meer op de markt gerichte benadering, een steviger inbedding in de ruimtelijke ordening en een nauwe samenwerking tussen overheden onderling en tussen overheid en particulier initiatief. Zulks in combinatie met een streven naar verbreding, samenhang en verdere emancipatie van de monumentenzorg. Het klinkt allemaal wat gezwollen, maar in de - nog zeer globaal - uitgewerkte voorstellen zitten ontegenzeggelijk inspirerende elementen en eruit blijkt dat de overheid, in casu de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, in principe niet terugdeinst voor financiële, formele en praktische verantwoordelijkheden, met andere woorden voor actief stimulerend en flankerend beleid, wat tot heden een vrome wens was.

Wat het *marktgerichte monumentenbeleid* betreft, wordt, niet ten onrechte, verondersteld dat een dergelijke term in verband met cultuur een 'schrille, zakelijke toon' laat horen en in monumentenland hier en daar op weerstand zal stuiten. Volgens de Rijksdienst is het verschil tussen objectgerichte zorg en marktgericht beleid, óók het verschil tussen defensief en offensief, tussen conservatief en progressief, tussen stilzitten en ondernemen. Ter geruststelling van monumentenzorgers die zich niet opgewassen voelen tegen de markt, wordt verderop de overtuiging uitgesproken dat de overheid de *'financiële gevolgen van restauratie en beheer'* moet dragen als het gaat om economisch hulpbehoevende panden en complexen. Maar er moet ook worden gestreefd naar een

'professionele vorm van beheer'. Dat laatste is gemakkelijker gezegd dan gedaan, maar hier doen zich wellicht nieuwe mogelijkheden voor in verband met intentie nummer één van het paarse kabinet: 'Werk, werk en nog eens werk'.

Werk, werk en nog eens werk

In het *Strategisch plan* werd ingegaan op het positieve effect van de voorgestelde inhaaloperatie op de werkgelegenheid in de bouw. Daarbij moet worden opgemerkt dat, voor zover gedacht wordt aan Melkert-banen, de werkloze restauratievakman in verband met de Wet op het Minimumloon buiten beeld blijft en het dus moet hebben van de reguliere banen die in het bouwbedrijf worden gecreëerd, *mits sprake zal zijn van continuïteit in de opdrachtenstroom*. Dan zijn er de starters op de arbeidsmarkt. Aannemers zijn, naar eigen zeggen, graag bereid ongeschoolden in dienst te nemen en op te leiden tot vaklui, maar als de continuïteit niet verder reikt dan 2000 is het de vraag of die intentie stand houdt.⁶ Geen enkele baas is gecharmeerd van het vooruitzicht een werknemer in wie hij veel heeft geïnvesteerd na een paar jaar alweer op de keien te moeten zetten.

Overigens is de potentiële inbreng van de Stichting Federatie Monumentenwacht Nederland in dit kader tot heden wat onderbelicht gebleven. Deze instantie, die het voorkomen van verval van historisch belangrijke gebouwen nastreeft en continu de bouwkundige staat van monumenten inspecteert, beschikt over een enorme cumulatieve kennis, die echter nauwelijks wordt benut. Eigenaren van met rijkssubsidie gerestaureerde monumenten zijn verplicht zich te abonneren op de diensten van de Monumentenwacht. In de praktijk wordt een controlebeurt aangekondigd, muren, dak, goten en afvoer van het hemelwater worden nagezien op gebreken en obstakels, bladeren en restanten

van duiven worden verwijderd, kleine reparaties worden uitgevoerd en rapport wordt opgemaakt aan de hand waarvan de eigenaar van het monument opdracht aan de professionele aannemer kan verstrekken. Oudere werknemers van de Monumentenwacht die honderden monumenten hebben bekeken, maar 'de ladder niet meer op kunnen', dienen niet op non-actief te worden gezet, maar op grote schaal te worden ingeschakeld bij werkgelegenheidsprogramma's. Teneinde hun deskundigheid en hun liefde voor het restauratievak, met zijn eeuwenoude en voor het milieu relevante noties, over te dragen op volgende generaties. Het gaat om het neusje van de zalm in het bouwbedrijf; aannemers weten dat in het restauratievak het ziekteverzuim lager is dan in andere sectoren van de bouw.

Kerken

In het *Strategisch plan* werd laconiek medegedeeld: 'De werkgelegenheidseffecten in andere sectoren dan de bouw zijn bij dit onderzoek niet betrokken.' Dat moet dan hoognodig gebeuren, zeker nu de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, blijkens *Monumenten breed bekeken*, een 'decentraal netwerk' wil ontwikkelen ter ondersteuning van onder meer gemeenten en particuliere instanties én zich sterk maakt voor het vormen van een professionele beheersstructuur voor onrendabele gebouwen, inclusief een passende financieringsstructuur. Dit voornemen is in de *Adviesaanvraag Cultuurnota 1997-2000*, door staatssecretaris Nuis op 18 januari 1996 voorgelegd aan de Raad voor Cultuur, enigszins geconcretiseerd. Het is de bedoeling in de komende cultuurnotaperiode mogelijkheden, waaronder een *beheerfonds*, te onderzoeken om nieuwe draagkrachtige bestemmingen te vinden voor leeggeraakte monumenten (Nuis, 1996, 39).

Neem de kerken, die, in hun oorspronkelijke staat en functie of aangepast aan een nieuwe

bestemming, voorwerp van aanhoudende zorg zijn (Pollmann, 1995).⁷ Het valt niet mee uit de verschillende beleidsstukken te destilleren wat de kerken precies te wachten staat. Er zijn, grosso modo, vier categorieën te onderscheiden. In de eerste plaats de gebouwen die nog volop als kerk functioneren en het zonder structurele subsidies kunnen redden. Dan staan in gebieden waar weinig mensen wonen grote, monumentale kerken leeg, waarvoor een andere bestemming uitgesloten moet worden geacht. Deze categorie kan, wat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg betreft, rekenen op ‘een specifieke financiële regeling’ (Asselbergs, 1995, 8). Sommige kerken, zoals de Amsterdamse Vondelkerk, zijn in staat zich, na aanpassing aan een nieuwe functie, zonder moeite te bedruipen. Bij vele andere lukt dat niet, althans niet volgens marktnormen. In *Pantser of ruggegraat* (Nuis, 1994-1995, 10) werd gesteld dat monumenten aanzienlijk minder overheidssteun nodig hebben wanneer door herbestemming een nieuwe economisch draagkrachtige functie kan worden gegeven. De directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg merkt echter op: ‘Bouwkundig onderzoek en kosten-baten-analyse zijn bij herbestemming van kerken in toenemende mate nodig. Men kan er steeds minder op rekenen dat de overheid tot in lengte van dagen voor het groot onderhoud zorg zal dragen en herbestemming zal helpen betalen’ (Asselbergs, 1995, 10). Betekenen deze uitspraken in combinatie dat verdachte projecten zonder pardon marktgericht zullen worden gewogen en, indien te licht bevonden, aan hun lot worden overgelaten, hoe monumentaal de kerk in kwestie ook is? Het door de Rijksdienst en de staatssecretaris aangekondigde onderzoek naar een professionele beheersstructuur voor onrendabele monumenten, uit te voeren in samenwerking met het NRF, het IPO en de VNG

(Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1995, 33), zal meer duidelijkheid scheppen, mits daarbij ook herbestemde kerken én de mogelijkheden worden betrokken die werkgelegenheidsprogramma’s, juist in een niet-commerciële situatie, bieden.

In Nederland prijken maar liefst 2200 van de 5500 kerkgebouwen op de rijksmonumentenlijst. De ontkerkelijking neemt nog steeds toe. ‘Jullie doen aan monumentenzorg en wij doen aan zielszorg,’ sprak de bisschop van Haarlem mgr. Zwartkruis lang geleden en zo is het. Met een angstwekkende regelmaat staan de berichten in de krant over de noodgedwongen sluiting van steeds meer godshuizen. Alleen al in het diocees Breda, dat West-Brabant en Zeeland omvat, moet ongeveer de helft van de 168 kerken worden afgestoten en mogelijk gesloopt, zodat het silhouet van veel plaatsen letterlijk en figuurlijk zal worden genivelleerd (Paumen, 1995). Veel kerken, in functie of voorzien van een nieuwe bestemming, draaien in belangrijke mate op vrijwilligers. De Dom in Utrecht bijvoorbeeld beschikt over een ‘kapitaal’ in de vorm van ongeveer tweehonderdvijftig belangeloze medewerkers.

De gedachtengang dat enerzijds de ruimtelijke en maatschappelijke capaciteiten van veel grote monumenten niet worden benut doordat de exploitatie op een laag pitje staat en dat - anderzijds - veel te veel mensen tevergeefs op zoek zijn naar zinvol betaald werk, inspireerde in 1990 de gemeente Amsterdam tot een onderzoeksopdracht aan Job Creation en het Amsterdams Monumenten Fonds. Het resultaat spitste zich toe op het verband tussen stedelijke en sociale vernieuwing en de relatie tussen monumenten en werkgelegenheid, met als sleutelwoord ‘synergie’. (Van Aalst e.a., 1991) Aan zo’n twintig beheerders van monumenten (stichtingen en verenigingen) werd de vraag voorgelegd waarom zij niet probeerden hun bedrijfsvoering op een hoger peil te brengen

door gebruik te maken van werkgelegenheidsprojecten en banenpoolers in dienst te nemen. In enkele gevallen (zoals de Mozes en Aäronkerk) bleken al geruime tijd voormalige langdurig werklozen zich enthousiast te wijden aan onderhoud en beheer, ‘de stoelen, de kaartjes en de kopjes’. De exploitatie van de kerk, het functioneren in de samenleving, de toegankelijkheid en de staat van onderhoud, voeren er wel bij. Het ging steeds om werk dat anders zou blijven liggen, dus van concurrentievervalsing was geen sprake. De meeste organisaties lieten weten op te zien tegen de verantwoordelijkheden, dan wel niet te kunnen voldoen aan de voorwaarden gesteld in het af te sluiten arbeidscontract, met het oog op de voorzieningen op de werkplek en de noodzaak van begeleiding en scholing.

De conclusie van het onderzoek luidde dat er een overkoepelende ‘inleenorganisatie’ moest komen, verantwoordelijk voor de begeleiding van de banenpoolers, een soort uitzendbureau waarop monumentenbeheerders naar behoefte een beroep zouden kunnen doen. Dit idee wordt, zij het op beperkte schaal, in praktijk gebracht door de Amsterdamse Buurt Ontwikkelings Maatschappij (Bom), die beschikt over een vast monumententeam, bestaande uit banenpoolers en uit te breiden met werklozen die in aanmerking komen voor een Melkert-baan. Het verdient aanbeveling dat de Rijksdienst voor de Monumentenzorg bij het onderzoek naar een optimale beheersstructuur voor onrendabele monumenten een experiment als hierboven beschreven betreft en toetst of iets dergelijks op provinciaal of lokaal niveau vaste vorm kan krijgen. Hier is misschien een groot potentieel aan mooi en motiverend werk voorhanden, met als resultaat dat talrijke monumenten minder ‘stil’ en hermetisch zullen worden. Niet door middel van een overspannen, door de markt gedicteerde en tot uitwoning van monumenten (en irritaties bij de burens) leidende bedrijfs-

voering, maar langs de weg van een respectvol, door creativiteit en zorgvuldigheid gekenmerkt beheer.

Kloof tussen liefhebbers en architecten

De meest ambitieuze intentie in *Monumenten breed bekeken* is het ontwikkelen van cultuurhistorisch kwaliteitsbeheer, op planologische grondslag. Er moet, zoals gezegd, niets minder dan een ‘onweerstaanbare samenzwering’ worden georganiseerd van alle direct of indirect bij monumentenzorg betrokken personen, instanties en disciplines: eigenaren, beheerders, overheden, archeologen, planologen, stedenbouwers, architecten, landschapsarchitecten, institutionele vastgoedbeheerders en projectontwikkelaars. Overschakelen van een objectgerichte benadering op een integrale zorg voor de kwaliteit van de gebouwde omgeving, met vitale en economisch gezonde monumenten als ‘brandpunten van ruimtelijke en stedelijke ontwikkelingen’ (een definitie die lang geleden in Rotterdam werd uitgevonden), is niet nieuw. Al in 1984 werd, in de *Nota Monumentenzorg* van cultuurminister Brinkman, gewezen op de verbanden tussen monumentenzorg en ruimtelijke ordening, landschapsbeheer en architectuurbeleid. Ook in *Ruimte voor architectuur* uit 1991 (59 en 122) werd herhaaldelijk het belang van monumenten voor de kwaliteit van de gebouwde omgeving en voor het historisch besef benadrukt en werd gepleit voor het vervaardigen van zogenaamde beeldkwaliteitplannen. In een later stadium kwam daar nog het fenomeen *Cultuurhistorische verkenning* bij. Of en hoe de beoogde volledige integratie, waarbij zo ongeveer heel Nederland wordt gemobiliseerd in het belang van de maatschappelijke betekenis van het gebouwde culturele erfgoed, kan worden afgedwongen, is op dit moment nog de vraag. In *Monumenten breed bekeken* (Rijksdienst voor de

Monumentenzorg, 1995) wordt een heel pakket flankerend en voorwaardenscheppend beleid gepresenteerd. Dat ziet er veelbelovend uit, maar het meest concreet klinkt het voornemen om na te gaan of waardevolle gebieden, waarin sprake is van een cultuurhistorische samenhang tussen architectuur, stedenbouw, archeologische waarden en landschap, ook *op formele wijze* onder de aandacht moet worden gebracht van de functionarissen en instanties die verantwoordelijk zijn voor de ruimtelijke ordening en vormgeving. En zo ja, welk bestuurlijk instrumentarium zich daarvoor het beste leent. De staatssecretaris suggereert in zijn *Adviesaanvraag* (43) grotere aaneengesloten gebieden aan te wijzen als beschermd gezicht op grond van de Monumentenwet 1988. Helpt dat?

De praktijk leert dat het voortbestaan van monumenten (en ze moeten wel behouden blijven willen ze kunnen bijdragen tot de kwaliteit van de gebouwde omgeving) alleen in redelijke mate gegarandeerd is als ze *individueel* vallen onder de beschermende werking van de Monumentenwet of een provinciale dan wel gemeentelijke verordening, dus op grond van een wettelijke status. Er is echter een grote achterstand in de registratie van beschermde objecten. Alle andere kaders, beeldkwaliteitsplannen, conserverende bestemmingsplannen, beschermde gezichten en cultuurhistorische verkenningen werken uiteindelijk niet, als iemand een gebouw echt kwijt wil. Sloop- en nieuwbouwplannen worden hoogstens enige tijd gefrustreerd, omdat een initiatiefnemer gebonden is aan bepalingen omtrent rooilijn, gevelbreedte en goot- en nokhoogte en dergelijke. Doorgaans zijn de marges en de mogelijkheden tot ontheffing ruim en zal een pand dat weliswaar (nog) geen beschermd monument is maar wel een schakel in de cultuurhistorische samenhang, toch het veld moeten ruimen. De Schoonheidscommissie

toetst in zo'n geval slechts op 'redelijke eisen van welstand'. De positie van de monumentencommissie wordt bepaald door eigen overwegingen als 'strikt formeel hebben we hierover eigenlijk niets te zeggen' en 'wij zijn geen ouwe sokken, wij voelen ook niets voor een openluchtmuseum'. Nog erger wordt het als het precedent zijn verwoestende werking demonstreert. 'Aha, het beeld is niet meer intact, de samenhang is aangetast, hier kan voortaan alles, ruim baan voor dynamische ontwikkelingen.'

In dergelijke situaties staan maar al te vaak de belangen en affiniteiten van, aan de ene kant, de liefhebbers van gebouwd cultureel erfgoed en, aan de andere kant, stedenbouwkundigen en architecten, haaks op elkaar. De bouwkundige en architectuurhistoricus Dirk Baalman zoekt de oorzaak van deze kloof in verschillende factoren. Volgens hem bestaat in Nederland, in tegenstelling tot andere landen in Europa, een strikte scheiding tussen ontwerpers die nieuwe dingen maken en onderzoekers die oude dingen bestuderen. In Italië bijvoorbeeld is het niet ongebruikelijk dat architecten goede boeken schrijven over de geschiedenis van hun vak. In Nederland is dat decennialang al niet meer voorgekomen. Bovendien wordt het vak architectuurgeschiedenis momenteel aan geen enkele architectuuropleiding meer op behoorlijk niveau onderwezen. Alleen het Nieuwe Bouwen kan zich verheugen in een warme belangstelling, maar dat was een stroming met weinig of geen historische dimensie. En dan is daar nog de voorzitter van de Bond van Nederlandse Architecten (BNA), Carel Weeber, die meent dat kennis van de historie voor architecten van geen enkel nut is. Voor de architect is integratie van de resultaten van archeologisch en architectuur- en bouwhistorisch onderzoek in zijn ontwerpen even lastig als, in de woorden van Baalman, 'het leren van Swahili'.

Hierboven is al gewag gemaakt van een zekere verdeeldheid, ideologisch en in verband met (vermeende) concurrentie, in de monumentenwereld zelf, maar dat euvel is door de directeur van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Fons Asselbergs, een kunsthistoricus die beschikt over een ruime politieke ervaring en grote strategische kwaliteiten, met kennelijk succes bestreden. Tenslotte zitten het IPO en de VNG nog lang niet op één lijn als het gaat om de verdeling van taken en verantwoordelijkheden. Er zal vanuit de Rijksdienst voor de Monumentenzorg een zeer krachtige regie nodig zijn om de gewenste cultuuromslag te realiseren en tot in de kleinste decentrale geledingen de positieve bijdrage van de historische omgeving op de kwaliteit van de samenleving optimaal gestalte te geven. De RDMZ zal daarbij zijn cultuurhistorische geweten nimmer mogen verloochenen.

Raad voor Cultuur

De voornemens en aanbevelingen in *Monumenten breed bekeken* (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1995) geven een beeld van het monumentenbeleid voor de periode 1997-2000. Het stuk zal een onderdeel vormen van de Cultuurnota die op de derde dinsdag van september 1996 wordt uitgebracht aan de Staten-Generaal. Een van de eerste belangrijke taken van de nieuwe Raad voor Cultuur zal zijn advies uit te brengen over de nota. Tot de in de raad vertegenwoordigde disciplines behoren archeologie, monumentenzorg, architectuur en stedenbouw. Nu door het ministerie van OCenW en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg de aanzet is gegeven tot een monumentenbeleid dat zich onderscheidt door een brede, maatschappelijke aanpak en een steviger inbedding in de ruimtelijke ordening, is het een voordeel dat deskundigen tegelijk met elkaar aan tafel zitten. De informatievoorziening en de

uitwisseling van gedachten kunnen langs de kortste lijnen plaatsvinden. Verder kan het feit dat de monumenten nu aan de orde komen in het kader van het hele Nederlandse cultuurbeleid leiden tot ongekende mogelijkheden van inspiratie, impulsen en initiatieven over en weer. De Raad voor Cultuur adviseert, gevraagd en ongevraagd, niet alleen de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, maar ook andere ministers 'wie het mede aangaat' en - desgevraagd - de beide Kamers. Gezien de vele raakvlakken van het monumentenbeleid met de competenties van andere ministeries, met name Financiën, Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Economische Zaken, ligt een breed werkterrein in het verschiet. Hoe de Raad het zal doen, of hij te verleiden is tot, zoals het in *Monumenten breed bekeken* zo mooi heet, 'nieuwe monumentale omgangsvormen', is nog niet te voorspellen.

Epiloog

De eenmalige dotatie van 275 miljoen voor de monumentenzorg is een stap in de goede richting, maar moet, als aanzet tot de uitvoering van het *Strategisch plan* tot een absoluut minimum worden bestempeld. Een looptijd van vijf jaar reduceert het koene voornemen in de *Regeringsverklaring* tot een heel klein Deltaplannetje voor de monumentenzorg. Niet alleen blijven de jaarlijks extra beschikbare middelen ver achter bij de bedragen die nodig worden geacht om de restauratieachterstand, zonder verdere vervolgschade en verlies van monumenten in te lopen. Ook breekt in het jaar 2000 een periode van onzekerheid aan. De zorg voor het gebouwde culturele erfgoed mag niet verworden tot een soort permanente sluitpost, aangewezen op de onderuitputting, dus wat 'de anderen' overlaten. Het is de taak van de rijksoverheid ook het

voortbestaan van de 80 procent van het monumentenbestand die voorlopig niet aan bod komt, zeker te stellen. De prognoses in het *Strategisch plan* en latere onderzoeksrapporten over de effecten van uitvoering van het plan op de werkgelegenheid en de extra inkomsten voor de schatkist, rechtvaardigen een autonome, interdepartementale financieringssystematiek.

De 'auto zonder motor' is geen limousine geworden. Het vehikel dat nu op gang is gekomen doet eerder denken aan een opgevoerde brommer. Of de voorgestelde generale verlaging van de subsidiepercentages inderdaad wordt gecompenseerd door een vlotte uitbetaling en de ruimere faciliteiten die het NRF gaat bieden, moet worden afgewacht. Zeker is dat het voorgestelde financieringsstelsel ten koste gaat van de kerken, die moeilijk te exploiteren en duur in onderhoud zijn, maar toch minder restauratie- en onderhoudssubsidie krijgen dan vroeger. Hier dient een heroverweging van de beleidsvoornemens plaats te vinden.

Bij het voorgenomen onderzoek naar een professionele beheersstructuur voor onrendabele monumenten moet ook de problematiek van herbestede kerken worden betrokken, alsmede het perspectief dat werkverruimende maatregelen in dit kader kunnen bieden.

Een integrale benadering van de monumenten, ingebed in de nationale ruimtelijke ordening, onder de noemer cultuurhistorisch kwaliteitsbeheer, is de enige juiste. De nieuwe, breed samengestelde Raad voor Cultuur wacht een interessante taak. Monumentale omgangsvormen zijn echter niet iedereen aangeboren. De rijksoverheid zal zich niet moeten beperken tot lessen in etiquette maar moet vaker impopulaire *bindende maatregelen* opleggen. Een bescheiden begin kan worden gemaakt door in Artikel 15 van de Monumentenwet 1988 een bepaling op te nemen

die de onafhankelijkheid van monumentencommissies regelt. Vervolgens dient de vrijblijvendheid van conserverende bestemmingsplannen, beeldkwaliteitplannen en in zekere mate ook beschermde stads- en dorpsgezichten, waar dat enigszins mogelijk is energiek te worden bestreden. Zodat het monument, dat wil zeggen ieder gebouw dat bijdraagt tot de kwaliteit van zijn omgeving, minder afhankelijk wordt van het culturele besef en de goedertierenheid van individuen, van lokale interpretaties en belangen. Totdat betere tijden zijn aangebroken en de hele monumentenzorg overbodig is geworden.

Aan de gebeurtenissen sinds 1993 en de bijeenkomst in Abcoude is tenminste één zeer positieve conclusie te verbinden. De Nederlandse monumentenzorg onderging in enkele jaren tijds de metamorfose van beschaafd zwijgend muurbloempje en vermeende *underdog* tot een zelfbewuste, geëmancipeerde en - in de goede zin des woords - calculerende sector. Met vereende krachten is men erin geslaagd de monumentenzorg hoog op de politieke agenda te krijgen. Het cultuurministerie, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en particuliere monumentenorganisaties hebben met een opmerkelijke frequentie onderzoeksrapporten en nota's het licht doen zien, waarvan alleen al de titels aangeven dat er sprake is van een niet te stuiten ontwikkeling. Het *tableau vivant* beraadt zich alweer op nieuwe overtuigingsstrategieën richting rijksoverheid, voor het geval deze zich alsnog onttrekt aan haar wettelijk vastgelegde verantwoordelijkheid: het overdragen van het onvervangbare gebouwde culturele erfgoed, in optimale staat, aan volgende generaties.

* Met dank aan het Nationaal Contact

Noten

1. Achtereenvolgens het Monumenten Inventarisatie Project (MIP; een groot aantal objecten is inmiddels 'geMIPT'), het Monumenten Selectie Project (MSP; een - uiteraard - kleinere hoeveelheid panden en complexen staan op Concept Indicatieve Lijsten) en het Monumenten Registratie Project (MRP).
2. De titel van het artikel 'Monumentenzorg legt gouden ei' roept (onbedoeld?) associaties op met een calculerende kip of een kip zonder kop die niet in één keer kan uitrekenen wat ze waard is. Ook elders in het artikel klinkt de ironische toon ('deining in de vijver', 'verstikkende deftigheid') door die onvermijdelijk schijnt te zijn wanneer 'architecturo's' het over monumentenzorg hebben. Komt dat ooit nog goed? Een relevante vraag in verband met het voorgenomen, op integraal cultuurhistorisch kwaliteitsbeheer gericht rijksbeleid. Het terugverdieneffect is uiteengezet in, onder meer, de volgende rapporten: *Rekenen met monumenten*. Den Haag: De Nationale Investeringsbank N.V.; afdeling NIB Consult, 1994 (in opdracht van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en de Stichting Nationaal Restauratiefonds); *Verder rekenen met monumenten: aanvullende gegevens bij Rekenen met monumenten*. Den Haag: De Nationale Investeringsbank N.V.; afdeling NIB Consult, 1994 (in opdracht van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en de Stichting Nationaal Restauratiefonds); *Hoe belangrijk zijn monumenten voor het aantrekken van toerisme? Resultaten van een telefonisch onderzoek uitgevoerd door Intomart te Hilversum*. Hilversum: Intomart, 1994 (in opdracht van Ton Planken Producties B.V.); *Effectrapportage 'Extra impuls' monumentenzorg 1995*. Zeist: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1995.
3. Dit voornemen zou worden vastgelegd in de nota *Pantser of ruggegraat*. De nota is bij brief van 13 juli 1995 door staatssecretaris Nuis aangeboden aan de voorzitter van de Tweede Kamer. Gerefereerd wordt aan het regeerakkoord, waarin de vooraanstaande plaats van de monumentenzorg 'bijna tot een vanzelfsprekendheid' is gemaakt. Vandaar het besluit 'een nader te bepalen bedrag beschikbaar te stellen uit de eventueel na taakstelling resterende algemene onderuitputting in 1995' (24).
4. Zie ook: Denslagen, 1994.
5. Geciteerd in: Van Gelder en Mak, 1993.
6. Zie bijvoorbeeld de toespraak van L.C. Brinkman, voorzitter van het Algemeen Verbond Bouwbedrijf, tijdens het jubileumsymposium van het Nationaal Restauratiefonds *Restaureren loont...inderdaad!*, op 26 september 1995, in Den Haag.
7. Het boekje van Pollmann is in journalistieke trant geschreven, wat de toegankelijkheid voor een groot publiek ongetwijfeld ten goede komt, maar ook leidt tot damesbladachtig geklets en het citeren van zéér onfrisse uitspraken. De resultaten worden gepresen-

Lydia Lansink

was in 1996 onder andere docent architectuurgeschiedenis en lid van de Raad voor Cultuur Monumenten te Amsterdam.

teerd van een onderzoek naar de manier waarop ongeveer vijftig, al of niet beschermde kerken, uit verschillende perioden, worden geëxploiteerd nadat ze, bijna in alle gevallen in verbouwde staat, een andere bestemming hebben gekregen. Tot de nieuwe functies behoren die van multifunctioneel centrum, moskee, bibliotheek, disco, museum, schouwburg, kantoor, rouwcentrum en woon- of winkelgebouw. De ondertitel 'Een ontvullend relaas' roept enkele vragen op. In de eerste plaats: ontvullend *ten opzichte waarvan?* Het herbesteden en exploiteren van kerkgebouwen heeft nooit bekend gestaan als een simpele en lucratieve zaak. Anders waren de projectontwikkelaars wel massaal op de branche gedoken. Er kan, blijkt uit de verhalen, ongelooflijk veel mis gaan, maar is dat niet precies hetzelfde bij een 'normaal' bouwproject, als de initiatiefnemers nauwelijks of geen ervaring hebben op het gebied van (bouw)management, bouwtechnisch en marktonderzoek niet nodig vinden, de verkeerde architect in de arm nemen of, als wel een verstandige keuze is gemaakt, niet naar hem of haar luisteren, geen goede afspraken vastleggen omtrent de taken en verantwoordelijkheden, niet bestand zijn tegen sociale druk van buitenaf of elkaar in de haren vliegen? Als dan ook nog de gemeente dwars ligt, bijvoorbeeld geen enkele financiële verplichting wil aangaan, per se onroerend-goedbelasting en andere heffingen wil innen of niet bereid is het pakket standaardvoorschriften soepel, toegesmeden op de mogelijkheden en de onmogelijkheden van het gebouw, te hanteren, is de ellende niet te overzien. Vraag de gebruikers van een pas opgeleverd kantoorpand of woningcomplex naar hun bevindingen en er zal een hele reeks kinderziekten worden opgesomd.

In de tweede plaats: *waarom* ontvullend? In feite kan slechts in drie van de beschreven gevallen - en dan nog min of meer- van een mislukking worden gesproken. De auteur heeft de neiging haar evaluaties te baseren op externe omstandigheden en wekt de indruk spijkers op laag water te zoeken. Een van de vele voorbeelden is de Buurkerk in Utrecht, waarin het Nationaal Museum Van Speelklok tot Pierement is gevestigd. Pollmann vrees dat uit het museum niet wordt gehaald wat erin zit. Het is mooi dat de kerk dag in dag uit wordt gebruikt, maar 'dat is een wat schrale troost voor wie de Nederlandse musea het beste toewenst'. Voor wie de Nederlandse kerken het beste toewenst, is het relaas eerder bemoedigend dan ontvullend. Kerken zijn klaarblijkelijk in staat mensen te motiveren tot een geweldige inzet. Het is indrukwekkend wat zo veel nieuwe gelovigen ervoor over hebben om het gebouw voor het stads- en dorpsbeeld te behouden. En alle besproken kerken staan er nog.

Literatuur

- Aalst, P. van, en H. Thewessem (Job Creation) i.s.m. M.A. de Boer en L. Lansink (Amsterdams Monumenten Fonds). *Vooronderzoek projectorganisatie sociale vernieuwing in de Amsterdamse binnenstad*. Amsterdam: Job Creation, 1991.
- Asselbergs, A.L.L.M. 'Woord vooraf'. In: Pollmann, 1995.
- Baalman, D. 'Erfgoed: het heden van het verleden'. In: *Architectuur in Nederland*. Utrecht: Nederlands Architectuurinstituut/Teleac, 1993.
- Beinema, In: *NRC Handelsblad*, 2 november 1995. Kunstpagina.
- Bouwmans, A. 'Eerste aanzet voor Deltaplan monumentenzorg: Aad Nuis, de man van 275 miljoen'. In: *De Gooi- en Eemlander*, 28 november 1995.
- Buitendijk, K. *Monumenten beter bekeken: een aanzet tot een visie op het monumentenbeleid tot het jaar 2000 en een doorkijk naar latere jaren*. Rijswijk, 1993 (in opdracht van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur).
- 'Cri du monument'. In: *NRC Handelsblad*, 10 september 1994, 7.
- Denslagen, W. *Architectural restoration in Western Europe: controversy and continuity*. Amsterdam: Architectura & Natura Press, 1994. Dit boek is een verbeterde en uitgebreide versie van *Omstreden herstel*. Den Haag: Sdu, 1987.
- 'Geen extra geld voor monumenten'. In: *de Volkskrant*, 30 mei 1995, 14.
- Gelder, R. van, en G. Mak. 'Tussen Anton Pieck en de bulldozer: het recht van monumenten om hinderlijk te zijn'. In: *NRC Handelsblad*, 5 februari 1993, 1 en 3 (Cultureel Supplement)
- 'Kritiek op Nuis monumentenzorg'. In: *NRC Handelsblad*, 1 april 1995, 7.
- Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. *Monumenten goed gefundeerd: strategisch plan monumentenzorg*. Rijswijk, 1994.
- Nederlands Architectuurinstituut. 'Monumentenzorg legt gouden ei'. In: *Architectuur in Nederland: jaarboek 1994-1995/Architecture in the Netherlands: yearbook 1994-1995*. Rotterdam: NAi Uitgevers Publishers/Nederlands Architectuur-instituut, 1995, 165-168.
- Nuis, A. *Adviesaanvraag Cultuurnota 1997-2000*. Zoetermeer, 1996 (aangeboden bij brief van 18 januari 1996 aan de Raad voor Cultuur).
- Nuis, A. *Pantser of ruggegraat: uitgangspunten voor cultuurbeleid*. 's-Gravenhage: Sdu, 1995. (Tweede Kamer, vergaderjaar 1994-1995, 24247, nr. 1)
- 'Nuis wil noodfonds voor monumentenzorg'. In: *NRC Handelsblad*, 1 juni 1995, 27.
- Paumen, M. 'Verdorie, onze kerk mag niet dicht'. In: *NRC Handelsblad*, 22 november 1995.
- Pollmann, T. *Herbestemming van kerken*. Den Haag: Sdu/Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1995. (CRM-reeks; dl. 3).
- 'Restauratie basiliek in gevaar'. In: *de Volkskrant*, 12 juni

- 1995, 9.
- Ruimte voor architectuur: nota architectuurbeleid*. 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij, 1991.
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg. *Monumenten breed bekeken: monumentenzorg op weg naar 2000*. Zeist, 1995.
- Vollenhoven, Pieter van. In: *Open Monumenten Krant*, 1995, 3.

Bibliografische gegevens

Lansink, L. (1996) '275 miljoen extra voor monumenten: absoluut minimum en te weinig voor de kerken'. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, nr. 27, 10-26.